

УДК 930.1 (477.8) "192/193"

Ф – 96

Василь ФУТАЛА

ЦЕНТРИСТСЬКИЙ РУХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ 1920 – 1930 РОКІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті аналізуються праці українських істориків, присвячені діяльності партій центристського політичного напрямку в Західній Україні міжвоєнного періоду. Показано концептуальні відмінності радянської і національної історіографій, виділені ті проблеми, що викликали найбільше зацікавлення дослідників, окреслено перспективні напрями дальшого вивчення теми. Автор запропонував власну класифікацію українських центристських партій.

Ключові слова: вітчизняна історіографія, історіографічні джерела, центристський рух, партії.

У період розбудови Української держави, становлення її багатопартійної системи зростає зацікавлення дослідників у ретроспективному відтворенні суспільно-політичних процесів у нашій країні. Особливий інтерес викликає багатий досвід партійно-політичного життя Західної України міжвоєнного періоду. Актуальною і повчальною для сьогоденних українських політиків є діяльність західноукраїнських центристських партій, спрямована на розв'язання національного питання, втілення у життя ідеї консолідації національних сил суспільства.

Історії західноукраїнського політичного соціуму присвячені десятки наукових праць вітчизняних учених. Однак в історіографічному аспекті означена проблема фактично не досліджувалася. У нашому розпорядженні є лише кілька історіографічних розвідок і сюжетів (переважно бібліо-

графічного характеру), які лише частково заповнюють прогалину [11; 6; 1].

Мета цієї статті – простежити процес нагромадження і поширення наукових знань з історії центристського руху в Західній Україні у міжвоєнні роки, визначити повноту і ступінь вивчення теми, а також виявити перспективні напрямки її подальшого дослідження.

Аналіз історіографічних джерел змушує звернути першочергову увагу на питання типологізації політичних партій і організацій. Історики УРСР поділяли їх за класовою ознакою. Отже, західноукраїнський політичний табір репрезентували лише дві групи: пролетарські, або комуністичні, та “буржуазно-націоналістичні”, до яких зараховувалися всі інші. У другій групі існував ще додатковий підвид – фашистські угруповання.

Сучасні українські дослідники ще не виробили усталеного підходу до класифікації західноукраїнського політичного спектру. Так, наприклад, відомі львівські історики Я.Малик, С.Гелей та ін., застосовуючи різні критерії для визначення характеру політичних сил, виділяють радикальний табір українських політичних партій (від радянофільських, прокомуністичних до націоналістичних), угодовські партії і, нарешті, партії соціал-демократичного та ліберально-демократичного напрямів [13, 104 – 127].

Щоправда, намітилася тенденція до поділу західноукраїнських партій та організацій за “політичним темпераментом” – на ліві, центристські та праві. Такої класифікації дотримуються М.Кучерепа, Я.Грицак, С.Кульчицький та ін. [10, 227 – 228; 3, 193 – 201; 8, 291 – 312].

Однак не можна погодитися з авторами підручника “Політологія” за редакцією О.Семківа, які відносять Українську соціалістичну радикальну партію (УСРП) до політичної лівиці, а Українську християнсько-суспільну партію (УХСП) і Українську народну обнову (УНО) до правого табору [16, 313]. М.Кучерепа також неправомірно зарахував клерикалів до правого крила українського політикуму [10, 228]. На нашу думку, названі партії слід віднести до політичного центру. Крім того,

центристські позиції займала після відновлення у 1928 р. й Українська соціал-демократична партія (УСДП).

Заслугове на увагу аналіз політичної структури західноукраїнського суспільства, зроблений Я.Грицаком. Історик зараховує до центристського табору, по суті, увесь “легальний сектор” незалежно від статусу в тогочасній політичній системі Польщі (проурядові чи опозиційні партії). Лояльність центристських партій до Польської держави, як правильно зауважив автор, була вимушеним кроком [3, 193].

Центристський рух у Західній Україні не був монолітним, він об'єднував партії та організації трьох напрямів. На лівому фланзі центристського руху перебували Українська радикальна партія (УРП), Українська партія праці (УПП), УСРП, УСДП (після 1928 р.), Волинська Українська соціально-революційна партія (УСРП). До центру належали Українська народно-трудова партія (УНТП) та її прямиий спадкоємець – Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). Правоцентристські позиції займали Українська партія національної роботи (УПНР), Волинське українське об'єднання (ВУО), УХСП, УНО, Українська католицька організація (УКО).

Запропонована нами класифікація центристських партій Західної України не претендує на істину в останній інстанції. Не виключено, що вона може стати предметом наукової дискусії.

Перші праці вітчизняних дослідників, що привертали увагу до політико-партійної розбудови в Західній Україні, з'явилися у середині 1950-х рр. З-поміж інших вирізняється робота М.Герасименка і Б.Дудикевича [2], яка тривалий час слугувала радянським історикам важливим історичним та історіографічним джерелом. Автори використали деякі архівні матеріали, але факти відібрали так, щоб показати провідну роль Компартії Західної України (КПЗУ) в суспільно-політичному житті краю. У книзі багато політичної лайки і мало наукового аналізу. Виливши багато бруду на “основну партію української буржуазії” – УНДО, М.Герасименко і Б.Дудикевич були змушені визнати, що їй усе ж таки вдалося зміцнити свої позиції в таких масових

організаціях, як "Просвіта", "Рідна школа". у спортивних організаціях "Луг", "Сокіл" [2, 85].

У працях радянських істориків 70 – 80-х рр. ХХ ст. поменшало воявоничої риторики, збагатилася їх джерельна база, стало більше історичних фактів. С.Макарчук, досліджуючи національні відносини на західноукраїнських землях, коротко охарактеризував українські національні партії (звісно, з позицій комуністичної ідеології та методології) та окремі аспекти їх парламентської діяльності [12, 178 – 205].

Ю.Сливка дещо розширив рамки дослідження політичного життя в Західній Україні, приділивши значну увагу некомуністичним партіям, зокрема аналізу їх програмних засад та боротьбі між ними на парламентській арені. Але ідеологічні заборони не дозволили авторові належно оцінити центристські партії. Так, скажімо, програмні положення УНДО в авторській інтерпретації мали "виключно пропагандистський, агітаційний характер" і були розраховані на "обман трудящих мас" [19, 199]. Головним напрямом політичної діяльності українських національних партій, на думку Ю.Сливки, була боротьба проти Радянського Союзу і комуністичного руху [19, 210, 237].

Ці та інші подібні за змістом оцінки були перенесені до колективної праці львівських суспільствознавців "Возз'єднання західноукраїнських земель з радянською Україною" (К., 1989) з тією принциповою різницею, що українські легальні партії розглядаються вже як складова частина національно-визвольного руху на західноукраїнських землях. Однак класовий підхід до характеристики суспільно-політичних явищ ще домінував над новими віяннями в історичній науці. Дослідники звели українське питання у міжвоєнній Польщі лише до боротьби "прогресивних сил" за возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР.

Загалом праці радянських істориків були вкрай суб'єктивними і заангажованими, а подекуди мали фальсифікаційний характер. Дослідники не зробили детального аналізу різнопланової політики українських центристських партій, оскільки достатньо було охарактеризувати її в цілому як антинародну. Ідеалізація

радянськими вченими КПЗУ і нехтування глибоким вивченням інших партій не дає підстав визнати їх дослідження об'єктивними.

Новий етап у вивченні партійно-політичної проблематики розпочався з утвердженням незалежної Української держави. Нова суспільно-політична ситуація сприяла універсалізації методологічних засад, аналізу історичного процесу, концептуальній переоцінці найважливіших проблем історії України. Дослідники отримали доступ до заборонених раніше документів, що дало змогу створити низку оригінальних праць.

Досліджувана проблематика знайшла відображення в узагальнюючих роботах з історії України і національно-політичного руху. Так, "Нарис історії України" Я.Грицака відзначається багатством не тільки фактичного матеріалу, а й оцінок-висновків. Заслужують уваги сформульовані автором особливості центристського руху в Західній Україні. З-поміж інших виділимо такі: 1) головним пунктом у діяльності центристських партій було здобуття культурної незалежності й автономії у межах Польської держави; 2) усі вони сповідували лояльність до пануючого режиму; 3) слабким місцем у діяльності легальних партій був їх регіональний характер [3, 193–194].

Побіжний аналіз центристського руху (причому, лише на прикладі діяльності УНТП і УНДО) зробив С.Кульчицький [8]. Автор окреслив проблематику національно-демократичного руху міжвоєнного періоду, висвітлив основні етапи його еволюції, суть політичних програм. Учений неодноразово підкреслює провідну роль націонал-демократії у західноукраїнському політичному русі, її консолідуючий, творчо-конструктивний вплив на суспільство. За словами С.Кульчицького, УНДО "змінювало тактику, але завжди залишало незмінними основні цілі: утвердження державних прав українського народу, забезпечення його права жити власним життям, не підпорядковуючись наказам із Варшави чи Москви, Бухареста чи Праги" [8, 294]. На жаль, дослідник не розглянув діяльності інших напрямів центристського руху.

Помітним явищем у сучасній українській історичній науці став вихід у світ шеститомної "Політичної історії України ХХ ст." (К., 2002 – 2003). У п'ятому томі знайшли відображення питання, пов'язані з розвитком української суспільної і політично-партійної структури на західноукраїнських землях, специфікою, формами і механізмами вияву українських політичних інтересів у цьому регіоні. Щоправда, діяльність центристських партій розглядається тут фрагментарно – у зв'язку з важливими політичними процесами на українських землях у складі Польщі. Впадає в очі, що автор третього розділу книги – Р.Симоненко – перебуває у полоні традиційного підходу до історичної типології політичних партій, за яким вони ідентифікуються стосовно відповідної ідеології і соціальної групи. Про це свідчить хоча б той факт, що він називає УНДО "головною буржуазною партією Західної України" [15, 502].

Важливі аспекти порушеної нами проблеми розглядаються у спеціальних працях. Найбільших успіхів учені досягли у дослідженні історії українського національно-демократичного руху. Зокрема, І.Федик аналізує ставлення УНДО до Польщі як рушія політичної боротьби в тогочасному суспільстві. Автор небезпідставно стверджує, що негачія націонал-демократів до Польської держави зазнавала змін, інколи модифікувалася в позитиви, а це, своєю чергою, впливало на політичну тактику – наприклад, призводило до пошуку компромісів з польською владою [21, 65].

Роботу І.Соляра, присвячену першому періоду діяльності УНДО (1925 – 1928 рр.), можна віднести до перших узагальнюючих праць з історії центристських партій. Добре володіючи архівними джерелами, автор зосередив увагу насамперед на внутрішньополітичному аспекті проблеми консолідації національно-демократичних сил Західної України, розробці платформи Об'єднання, діяльності УНДО в 1926 – 1928 рр. І.Соляр справедливо вважає, що "у всіх політичних акціях УНДО виступало як партія національної єдності, національної солідарності" [20, 42].

Підеумком пошукової роботи вчених з історії українського національно-демократичного руху стала ґрунтовна монографія М.Кугутяка. Концепція дослідження передбачає підготовку тритомного видання. Перший том, що вийшов друком у 2002 р., відтворює діяльність націонал-демократів у міжвоєнний період, зокрема їх боротьбу за відродження української держави в 1920 – 1923 рр., рух за консолідацію національно-демократичних сил у 1923 – 1925 рр. Окремі розділи присвячено ідейно-політичному та організаційному становленню УНДО 1925 – 1928 рр., активізації діяльності партії у 1928 – 1929 рр. Автор дійшов правильного висновку, що націонал-демократія, допускаючи прорахунки і втрати, переживаючи ідейну та організаційно-політичну кризу і розколи, змінюючи тактику і стратегію, сконсолідувавшись наприкінці 1920-х років “зуміла відновити свою домінуючу роль у всіх сферах суспільного життя, стати провідною політичною силою краю” [7, 463].

У другому томі М.Кугутяк передбачає розкрити історію націонал-демократичного руху 1930 – 1939 рр. Провідною темою мають стати українсько-польські відносини в політиці націонал-демократів, формування ними нових політичних концепцій в умовах етнополітичної кризи 30-х років [7, 22 –23].

За останні роки активізувалося вивчення історії партій ліво і правоцентристського спектру національно-державницького табору. У 1995 р. І.Райківський опублікував працю, присвячену діяльності УСДП у друге повоєнне десятиліття. Він розкрив заходи соціалістів по відбудові партії наприкінці 20-х років, висвітлив її ідейні та організаційні засади, форми та методи роботи серед електорату. Автор довів, що УСДП критично поставилася до політики “нормалізації”, яка в 1935р. перекреслила процес згуртування національно-демократичних сил. Вона займала негативну позицію і щодо правої та ліворадикальної частини політичного спектру, боролася проти диктатури фашизму і комунізму. Внаслідок поглиблення протиборотства в українському політичному таборі УСДП децю тісніше взаємодіяла з Польською партією соціалістичною (ППС) [18, 66].

Взаємини українських і польських соціал-демократів знайшли глибше відображення в окремій розвідці І.Райківського. Найбільш виразною співпраця УСДП і ППС, як правильно зауважив історик, була у профспілковому русі [17, 76].

Уперше в українській історіографії М.Кучерепа і Р.Давидюк здійснили комплексне дослідження з історії Волинського українського об'єднання. До недавнього часу ВУО кваліфікувалося винятково як деструктивна сила в українському політикумі. Не заперечуючи, більше того, – підтверджуючи новими документами, що ця локальна партія була політичною базою воеводи Г.Юзевського, елементом його “волинської політики” і об'єктивно сприяла порушенню єдності українського національно руху, автори водночас розглядають ВУО як партію центристського спрямування, яка репрезентувала новий напрям національно-конструктивної праці, легальну форму боротьби за свої права [9, 26], сповідувала національну ідею [9, 38].

Історію українського національно-визвольного руху у міжвоєнній Польщі значно доповнюють праці О.Зайцева. Учений дослідив такий аспект проблеми, який залишився поза увагою не лише радянської історіографії, а й істориків діаспори, а саме – використання політичними силами Західної України польських законодавчих органів [4; 5].

Зусиллями М.Москалюка розпочалося дослідження історії християнсько-суспільного руху міжвоєнного періоду. В одній зі своїх публікацій історик показав, що християнські суспільники, поляризувавшись в орієнтальних та окцидентальних течіях, виступали, з одного боку, репрезентантами ідеї автономії Галичини, а з другого – національної консолідації з метою побудови соборної самостійної України [14, 101].

Підбивачи підсумок, можна констатувати, що історія центристського руху в Західній Україні міжвоєнного періоду різною мірою привертала увагу вітчизняних істориків. Для радянської історичної науки притаманним був вузькокласовий підхід до проблеми, заідеологізованість, замовчування або спотворювання фактів, які не вкладалися в офіційну схему. Українська історіографія кінця ХХ – початку ХХІ ст.,

звільнившись від комуністичних догм, досягла помітних успіхів у вивченні порушеної нами проблеми. Найбільш дослідженими можна вважати питання, пов'язані з діяльністю УНДО, УСДП і ВУО. Щоправда, низка аспектів потребує подальших наукових пошуків, як от: організаційна структура, мережа, чисельність, соціальний склад названих партій, діяльність їх низових ланок, проблема міжпартійних зв'язків. Зроблено лише перші кроки у вивченні християнсько-суспільного руху. До того ж маємо дуже мало інформації про УРП, УСРП, УПНР та інші дрібні партії центристського табору. Окремим напрямком наукових зацікавлень істориків повинні стати біографії провідних діячів легальних партій.

1. Віднянський С.В. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрями наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці // Укр.іст.журн. – 2003. – № 2. – С. 39 – 55.

2. Герасименко М.П., Дудикевич Б.К. Боротьба трудящих Західної України за воз'єднання з Радянською Україною (1921 – 1939 рр.). – К.: Держполітвидав УРСР, 1955. – 246 с.

3. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.

4. Зайцев Олександр. Політичні партії Західної України у парламентських виборах 1928 року // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів.: Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України, 1996. – Вип.2. – С.172 – 186.

5. Зайцев О.Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922 – 1939 рр.) // Укр.іст.журн. – 1993. – № 1. – С. 72 – 84.

6. Кугутяк Микола. Історіографія українського національно-демократичного руху (1918 – 1939 рр.) // Галичина. – 2002. – №8. – С.54 – 69.

7. Кугутяк Микола. Історія української націонал-демократії (1918 – 1929). Т.1. – К. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 536 с.

8. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.). – К.: Альтернативи, 1999. – 335 с.

9. Кучерпа М.М., Давидюк Р.П. Волинське українське об'єднання (1931 – 1939 рр.): Монографія. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 420 с.

10. Кучерепа М. Український політичний рух на Волні у 1920-х роках: спроба узагальнення // Наукові зошити історичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка. – 2001. – Вип. 4. – С. 226 – 234.

11. Макаруч С. А., Киричук Ю. А. Західна Україна 1917 – 1939 рр. в радянській історіографії // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1983. – Вип. 19. – С. 10 – 17.

12. Макаруч С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов: “Вища школа”, 1983. – 255 с.

13. Малик Я. Й., Вол Б. Д., Гелей С. Д. та ін. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX – XX ст.). – Львів: Світ, 2001. – 295 с.

14. Москалюк Михайло. Державотворча концепція українських християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920 – 1939): Історико-політологічний аналіз // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 97 – 101.

15. Політична історія України XX століття: У 6 т. – К.: Генеза, 2003. – Т. 5. – 720 с.

16. Політологія. За ред. проф. О. І. Семківа. – 2-е вид. – Львів: Світ, 1994. – 591 с.

17. Райківський Ігор. Взаємини українських соціал-демократів Галичини з Польською партією соціалістичною в 1918 – 1939 рр. // Галичина. – 2002. – № 8. – С. 70 – 86.

18. Райківський Ігор. Українська соціал-демократична партія (1928 – 1939). – Івано-Франківськ: Б. в., 1995. – 67 с.

19. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920 – 1939). – К.: Наук. думка, 1985. – 272 с.

20. Соляр Ігор. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925 – 1928). – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 71 с.

21. Федик Іван. УНДО, ОУН: ставлення до Польщі. – Львів: Б. в., 1998. – 80 с.

Василий Футала. Центристское движение Западной Украины 1920 – 1930 годов в отечественной историографии. В статье анализируются работы украинских историков, посвященные деятельности партий центристского политического направления в Западной Украине межвоенного периода.

Показаны концептуальные отличия советской и национальной историографий, выделены те проблемы, которые вызвали наибольший интерес исследователей, определены перспективные направления дальнейшего изучения темы. Автор предложил собственную классификацию украинских центристских партий.

Ключевые слова: отечественная историография, историографические источники, центристское движение, партии.

Vasyl' Futala. Native Historiography of centrist movement in Western Ukraine during 1920 – 1930s. The works of Ukrainian historians dedicated to the activity of centrist political direction parties in Western Ukraine during the interwar period are analyzed in this article. Conceptual difference of Soviet and national historiography is shown. Those problems that excited the greatest interest of investigators are remarkable. Prospective directions of further learning of the theme are outline. The author proposes his own classification of Ukrainian centrist parties.

Key words: native historiography, historiographical source, centrist movement, party.